दैलाको बत्ती नाटकमा वेदान्तदर्शन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय
नेपाली केन्द्रीय विभागअन्तर्गत एमए चौथो सत्रमा
आधारित पाठ्यांश सङ्केताङ्क ५७१ को
पूर्वीय दर्शन पाठ्यांशको
प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
सुशीला अंगाईं
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर, काठमाडौँ

२०७८

शोधनिर्देशकको सिफारिस

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको स्नातकोत्तर तह चौथो सत्रकी विद्यार्थी सुशीला अंगाईंले **दैलाको बत्ती नाटकमा वेदान्तदर्शन** शीर्षकको यो शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । प्रस्तुत शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

सहप्रा. डा. कृष्णप्रसाद भण्डारी, 'मुमुक्षु'
शोधनिर्देशक
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर, काठमाडौँ

मिति : २०७८/४/२४

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय
नेपाली केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर, काठमाडौँ

स्वीकृतिपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको शैक्षिक सत्र २०७७/७८ की विद्यार्थी सुशीला अंगाईंले स्नातकोत्तर तह (एमए) नेपाली विषयको चौथो सत्रको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत गर्नुभएको **दैलाको बत्ती नाटकमा वेदान्तदर्शन** शीर्षकको शोध मूल्याङ्कन समितिद्वारा आवश्यक मूल्याङ्कन गरी स्वीकृत गरिएको छ ।

शोध मूल्याङ्कन समिति

हस्ताक्षर

(१) प्रा.डा. कृष्णप्रसाद घिमिरे ....
(विभागीय प्रमुख)

(२) सहप्रा. डा. कृष्णप्रसाद भण्डारी 'मुमुक्षु' ....
(शोधनिर्देशक)

(३) प्रा.डा. लक्ष्मणप्रसाद गौतम ....
(बाह्य परीक्षक)

मिति : २०७८/५/३

कृतज्ञता

सानैदेखि आत्मज्ञानको प्रवचन सुन्नु, रामायणका श्लोक कण्ठ गर्नु, पुराण श्रवण गर्नु र विभिन्न पर्वका अवसरमा भजनकीर्तन हुने धार्मिक एवम् अध्यात्ममय पारिवारिक वातावरणले मलाई पूर्वीय दर्शनसम्बन्धी अध्ययन गर्ने अभिरूची बढ्न थालेको थियो । त्यसैकारण पूर्वीय दर्शनसम्बन्धी ग्रन्थहरूको स्वअध्ययन गर्दा म अद्वैत वेदान्तदर्शनबाट निकै प्रभावित बनेकी थिएँ । नेपाली स्नातकोत्तर तहमा पढाइ हुने दर्शन विषयको अध्ययनसँगै पूर्वीयदर्शनका थप पुस्तकहरूको स्वअध्ययनले मलाई पूर्वीय दर्शनसम्बन्धी सैद्धान्तिक रूपमा ज्ञान प्राप्त गर्ने अवसर मिल्यो र यसै विषयमा थप अध्ययन र अनुसन्धान गर्ने चासो पनि बढ्न थाल्यो । यसै विषयमा शोधकार्य गर्न प्रेरित भएँ । विषय छनोटमा श्रद्धेय प्रा. डा. लक्ष्मणप्रसाद गौतमले मलाई सत्यमोहन जोशीको **दैलाको बत्ती नाटक वेदान्तदर्शन**मा आधारित भएकोले यस विषयमा शोधकार्य गर्ने सल्लाह र सुझाव दिनुभयो । फलस्वरूप, मैले यस विषयमा अनुसन्धानकार्य तयार गरेको हुँ ।

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली स्नातकोत्तर तह (एमए) चौथो सत्रको शोधपत्र ५७१ को प्रयोजनको लागि तयार गरिएको यस शोधपत्र मैले आदरणीय गुरू सह-प्राध्यापक डा. कृष्णप्रसाद भण्डारी 'मुमुक्षु'को निर्देशनमा तयार पारेकी हुँ । यस शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा मलाई सुझाव, सल्लाह र मार्गनिर्देशन प्रदान गर्नु भएकोमा उहाँप्रति म हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधपत्र तयार गर्न स्वीकृति प्रदान गर्ने त्रिवि, नेपाली केन्द्रीय विभागका प्रमुख एवम् आदरणीय गुरू प्रा.डा. कृष्णप्रसाद घिमिरेज्यूप्रति म आभारी छु । यस शोधपत्र तयार पार्ने सन्दर्भमा आवश्यक सल्लाह र सुझाव दिनुहुने आदरणीय गुरू प्रा.डा. खगेन्द्रप्रसाद लुइँटेल, प्रा.डा. महादेव अवस्थी, दीपक ढकाल, डा. अशोक थापा, डा. साधना प्रतीक्षालगायत विभागका सम्पूर्ण गुरूहरूप्रति म कृतज्ञ छु ।

शोधको क्रममा आवश्यक सामग्री उपलब्ध गराइदिने त्रिवि केन्द्रीय पुस्तकालय, नेपाली विभागीय पुस्तकालय र मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय, डीन कार्यालयप्रति आभार व्यक्त गर्दछु ।

शोधपत्र लेखनका क्रममा मलाई हौसला प्रदान गरी आवश्यक सामग्री जुटाइदिने प्रेरणाका स्रोत मेरो परिवारप्रति आभार व्यक्त गर्दछु ।

शैक्षिक सत्र: २०७७/७८
क्रमाङ्क: ५
त्रि.वि. द.नं. ७-२-३८६-२८-२००४
मिति: २०७८/४/१४

....
सुशीला अंगाई
एम. ए. नेपाली, चौथो सत्र
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर, काठमाडौं

विषयसूची

पृष्ठ

परिच्छेद एक

शोधपरिचय

१.१ विषयप्रवेश १
१.२ शोधसमस्या २
१.३ शोधकार्यका उद्देश्यहरू २
१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा ३
१.५ शोधविधि ६
१.५.१ सामग्री सङ्कलन ६
१.५.२ सैद्धान्तिक ढाँचा ६
१.६ अध्ययनको औचित्य, महत्त्व र उपयोगिता ६
१.७ शोधको सीमा ७
१.८ शोधप्रबन्धको रूपरेखा ७

परिच्छेद दुई

पूर्वीय षड्दर्शनको सैद्धान्तिक स्वरूप

२.१ विषयप्रवेश ९
२.२ पूर्वीय षड्दर्शनको परिचय ११
२.२.१ साङ्ख्यदर्शन ११
२.२.२ योगदर्शन १५
२.२.३ न्यायदर्शन १८
२.२.४ वैशेषिकदर्शन २०
२.२.५ मीमांसादर्शन २१
२.२.६ वेदान्तदर्शन २३
२.३ वेदान्तदर्शन र यसका मान्यताहरू २६
२.३.१ ब्रह्मचिन्तन २९
२.३.२ जगत्चिन्तन ३३
२.३.३ आत्मचिन्तन ३५

२.३.४ मोक्षचिन्तन ३७
२.३.५ ईश्वरचिन्तन ३८
२.३.६ स्वर्ग र नरकसम्बन्धी चिन्तन ३९
२.३.७ पुनर्जन्म ४०
२.४ निष्कर्ष ४१

परिच्छेद तीन

दैलाको बत्ती नाटकमा ब्रह्म, आत्मा र परमात्मसम्बन्धी चिन्तन

३.१ विषयप्रवेश ४४
३.२ ब्रह्मसम्बन्धी चिन्तन ४६
३.३ आत्मसम्बन्धी चिन्तन ५४
३.४ परमात्मसम्बन्धी चिन्तन ८१
३.५ निष्कर्ष ८३

परिच्छेद चार

दैलाको बत्ती नाटकमा जगत्, मोक्ष र पुनर्जन्मसम्बन्धी चिन्तन

४.१ विषयप्रवेश ८८
४.२ जगत्सम्बन्धी चिन्तन ८९
४.३ मोक्षसम्बन्धी चिन्तनको विश्लेषण ९६
४.४ पुनर्जन्मसम्बन्धी चिन्तन १०१
४.५ निष्कर्ष १०२

परिच्छेद पाँच

सारांश तथा निष्कर्ष

सन्दर्भ सामग्रीसूची १११